

І.В. ПИВАВАР, ст. викл. кафедри політичної економії ХНЕУ, Харків
І.Ф. ЛІСНА, к.е.н., доцент кафедри політичної економії ХНЕУ, Харків

ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

В статті розглянуто основні аспекти щодо проблем бідності населення України. На базі проведеного аналізу запропоновано основні шляхи подолання бідності, а також покращення якості життя населення в сучасних умовах.

В статье рассмотрены основные аспекты относительно проблем бедности населения Украины. На базе проведенный анализ предложен основные пути преодоления бедности, а также улучшение качества жизни населения в современных условиях.

In the article the basic aspects of problems of poverty of the population of Ukraine are considered. On the basis of the lead analysis the basic ways of overcoming of poverty, as well as improvement of quality of a life to modern conditions are offered.

Ключові слова. Бідність, якість життя, рівень життя, прожитковий мінімум, диференціація доходів, межа бідності, соціальне страхування.

Вступ. Боротьба з бідністю залишається головним завданням соціальної політики України. Особливо в умовах кризи ця проблема стає гострішою. Низький рівень доходів, а також їх диференціація, підвищення рівня інфляції, безробіття за останні роки призвели до необхідності реформування державної політики. Бідність – це актуальна проблема людства. Під нею розуміються соціальні відносини, що характеризуються відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб вести „нормальне” (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя, наприклад, неможливість прогодувати свою родину, дати освіту дітям чи забезпечити сім'ю якісним медичним обслуговуванням. Дослідження з питань бідності проводилися видатними вченими економістами і соціологами, як зарубіжними (Ч. Буузом, Б. С. Роунтрі), так і вітчизняними (П. Мазурком, С. Григорівичем, Архангельским Ю.Б, Крептул А.В, Кириченком І.М.). [1-3]. Зараз, за умов деструктивних змін в економіці, проблеми подолання бідності отримують ключове значення, бо необхідно переосмислити шляхи подолання цього негативного явища в умовах кризової економіки України, і саме це визначає актуальність цього питання.

Постановка задачі. Завданням наступного дослідження є аналіз природи бідності та її показників, визначення проблем щодо подолання бідності в Україні і пропонування шляхів їх розв'язання.

Методологія. При аналізі проблем подолання бідності населення використані методи наукової абстракції, історичного та логічного, аналізу та синтезу, системний метод.

Результати дослідження. Матеріальне становище членів суспільства різнилося завжди упродовж суспільно-історичного розвитку людства. Так, молоді люди мають більше можливостей щодо підвищення свого добробуту, аніж люди похилого віку, сім'ї з дітьми витрачають більше, ніж бездітні, а фізично повноцінні люди можуть заробити більше, ніж інваліди; в економічно розвинених регіонах населення має більше можливостей для створення доходу, ніж у депресивних. Безпосередньо бідність є результатом відмінностей щодо матеріального становища індивідів і сімей, а тому завжди існувала й існує в усіх суспільствах, навіть у найрозвиненіших.

Бідність не лише поділяє суспільство, а й є стимулом для того, щоб людина прагнула і досягала кращої долі. Проте в сучасних умовах бідність часто стає на перешкоді стабільності суспільства і його подальшого розвитку. Навіть в економічно розвинених країнах бідність стає загрозою, коли вона перетворюється на застійну, тобто спостерігається довготривалий стан бідності індивідів, сімей, де бідним є не одне покоління. Люди, які тривалий час перебувають у стані бідності, соціально деградують, перетворюються на люмпенів, злочинців, які становлять загрозу для добропорядних громадян. Тому боротьба з бідністю нині є складовою соціальної політики в усіх цивілізованих суспільствах.

Проблема бідності турбувала людей протягом віків. Економічною теорією встановлені різноманітні причини бідності - від неефективних схем соціального захисту до загальної несправедливості економічної і соціальної системи.

Різного роду реформи соціального страхування, втручання держави в регулювання ринку праці, значні зміни форм економічної організації були направлені на зниження гостроти проблеми бідності.

Водночас саме поняття бідності вимагає додаткового аналізу. Бідність – поняття відносне. Критерії бідності і багатства різні в різних країнах. Те, що для одних є злиденністю, за інших умов може розцінюватись як заможність. До того ж варто розрізняти бідність глобальну (всієї нації) і бідність мікроекономічну (окремих груп населення, сімей) .

Уникнути бідності взагалі неможливо, як неможливо її подолати. Але це явище має бути контрольованим і регульованим, бо соціальною проблемою бідність стає тоді, коли виходить з-під державного контролю, набуває форм застійної і хронічної. Особливо загрозливою форму бідність набуває, коли вона стає не тільки „інтрагенераційною” (тобто індивід стає бідним внаслідок соціальних катаклізмів чи власних промахів упродовж свого трудового життя), а й „інтергенераційною”. Неприпустимо, щоб бідність успадковувалась і держава не надавала шансів дітям з бідних родин розірвати це замкнене коло.

Перш ніж розглядати заходи щодо полегшення становища бідних і боротьби з цим загрозливим явищем, слід вивчити питання щодо визначення бідності та методів виміру й кількісної оцінки цього явища. Сучасна наука визначає бідність як неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Ідеться про те, що внаслідок матеріальних нестатків бідні верстви населення не можуть харчуватися відповідно до місцевих стандартів, не можуть оплачувати житло та комунальні послуги виходячи зі своїх потреб, не можуть лікуватися та відпочивати, забезпечуючи відновлення втраченого через хворобу або перенавантаження здоров'я, нарешті, не можуть забезпечити оплату освіти собі та своїм дітям. Отже, маючи економічне походження, бідність є набагато ширшим явищем, що стосується різноманітних аспектів життя населення.

Деяке інше визначення бідності — неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних і культурно зумовлених нормативів. Відмінність у цих визначеннях, по суті, полягає в тому, що, по-перше, бідними вважаються всі, хто живе нижче за певний фактичний середній стандарт суспільства, а, по-друге, лише ті, хто живе нижче за визначений суспільством мінімальний рівень.

Інструментом для визначення поширеності бідності та ступеня зубожіння населення є межа бідності. Люди вважаються бідними, якщо їхні доходи або споживання нижчі за певний рівень, що його визначають як межу бідності. Теоретично згідно з трактуванням бідності є два основних способи визначення межі бідності — нормативний та відносний (статистичний).

Нормативний спосіб, за визначенням, передбачає орієнтацію на певний соціальний норматив. Для визначення межі бідності ним є

прожитковий мінімум (іноді його називають мінімальним споживчим бюджетом або мінімальним споживчим кошиком). До його складу входять вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і платних послуг, достатніх для підтримання особою, сім'єю всіх соціальних зв'язків, притаманних цьому соціальному прошарку. Зрозуміло, що прожитковий мінімум — це динамічна соціально-економічна категорія, що змінюється разом із суспільним розвитком і не лише під впливом зростання цін та інфляції. Його рівень залежить від комплексу споживчих благ (споживчого кошика), що визначається суспільством за певних соціально-економічних умов як мінімум матеріальної забезпеченості й розраховується в цінах реальних купівель. Природно, що споживчий кошик буде неоднаковий для людей, які різняться віком, станом здоров'я, сімейним станом, місцем проживання тощо. Питання оцінки прожиткового мінімуму є предметом постійної уваги всіх країн. Так, у Люксембурзі працює спеціальна робоча група експертів, які вдосконалюють методологію розрахунків і визначення межі бідності. Аналогічну роботу виконує Бюро цензів США. Люди, чий середньодушовий сімейний дохід нижчий за прожитковий мінімум, вважаються бідними.

Спосіб визначення межі бідності за відносним критерієм набагато простіший. Згідно з ним вважається, що бідними є особи, чий дохід не перевищує певного відсотка від середньодушового доходу у країні. Крім зазначених критеріїв визначення межі бідності є кілька інших критеріїв віднесення населення до бідних, які так само застосовуються в дослідженні бідності та розробці конкретних заходів щодо допомоги бідним і запобігання цьому явищу. Зокрема, це структурно-витратний, ресурсний, системний та суб'єктивний критерії.

За структурно-витратним критерієм бідними визнаються сім'ї, де витрати на найбільш життєво важливі товари та послуги перевищують певний відсоток щодо сукупних витрат. Зокрема, такими витратами можуть бути витрати на харчування. За західними стандартами, якщо витрати на харчування становлять 60 % сукупних витрат або більше, така сім'я вважається бідною. Іншими життєво важливими є витрати на утримання житла. В Україні цей критерій застосовується на практиці при призначенні житлових субсидій.

Ресурсні критерії ґрунтуються на економічних можливостях держави забезпечити своїм громадянам гарантії певного мінімуму засобів існування. Якщо спостерігається значна розбіжність між нормативно обґрунтованим прожитковим мінімумом і економічними можливостями

держави його забезпечити, ресурсний критерій може зовсім не враховувати засоби існування, потрібні для підтримання соціальних зв'язків людини, і забезпечуватиме лише фізичне її виживання.

За системним критерієм стан бідності визначається як за доходами на душу населення, так і за показниками функціонування соціальної сфери: охорони здоров'я (середня тривалість життя, рівень дитячої смертності); освіти (охоплення дітей і молоді освітою різного рівня, середній рівень освіченості). До цього критерію можуть входити також показники забезпеченості житлом та його якості, стан ринку праці тощо. Із змісту системного критерію стає очевидним, що він не може стосуватись окремо взятої особи або сім'ї, а має поширюватися на великі за чисельністю сукупності — населення області, країни. Прикладом системного критерію є індекс людського розвитку, що обчислюється на підставі обсягу виробленого валового внутрішнього продукту на душу населення, середньої тривалості життя та рівня освіти населення. Отже, на підставі системного критерію терміном "бідні" можуть позначатися певні географічні ареали, регіони, країни.

Суб'єктивні критерії відбивають уявлення населення про власний стан. Результати оцінки стану бідності за суб'єктивними критеріями мають важливе значення для прогнозування соціальної напруженості в суспільстві, результатів виборів тощо.

На сьогоднішній день використовуються два відмінних означення: абсолютна та відносна бідність. Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого „кошика” товарів та послуг що складають базові потреби у суспільстві. Люди чиї доходи менші від базових потреб перелічених у кошику живуть у абсолютній бідності [4].

Визначаючи відносну бідність, порівнюють загальний дохід особи чи сім'ї та структуру витрат у суспільстві в цілому. Люди із нижчим рівнем доходу що витрачають більшу частку своїх доходів на кошик товарів та послуг порівняльно із деякими пороговими значеннями встановленими на підставі середнього в суспільстві розміру цієї частки вважаються відносно бідними.

Спільним параметром у обох означеннях є те що дохід та відповідно рівень споживання даної особи/сім'ї є недостатніми для задоволення деяких мінімальних потреб. Конкретне визначення порогових значень як для абсолютної так і для відносної бідності залежить від країни де воно застосовується. Наприклад в США, бідність для родини (не фермерської) із

більше ніж трьох чоловік визначається як рівень доходів нижчий ніж потроєна вартість найдешевшого із чотирьох продуктових планів визначених Департаментом Сільського господарства.

Найуживанішими статистичними характеристиками бідності є її рівень і глибина. Рівень бідності (P) - це питома вага сімей (домогосподарств, окремих осіб), чий рівень споживання (доходів) нижчий за визначену межу бідності. Показник рівня бідності відбиває поширеність бідності, але не дає інформації про ступінь зубожіння певних груп населення. Адже вони можуть або жити у злиднях, або, навпаки, їхні доходи наблизатимуться до межі бідності. [1].

Для визначення розбіжності між доходами бідних і межею бідності застосовують такий показник, як глибина бідності.

Сьогодні бідні верстви населення у західних країнах живуть незрівнянно краще від бідних вікторіанських часів. Соціальний склад бідних верств населення змінювався із часом, наприклад у Великобританії у 70-х та 80-х роках ХХ століття це були пенсіонери та самотні батьки, а в 80-х це були головним чином багатодітні сім'ї.

Використання одного параметру (дохід) в означенні часто приводить до парадоксальних ситуацій, наприклад коли пенсіонери що володіють повністю виплаченою нерухомістю (наприклад будинком, виплати за який сім'я робила 20 років, чи земельними ділянками) попадають в категорію бідних.

Сьогодні вартість промислових продуктів є дуже низькою, завдяки чому стало можливим для бідних придбати такі товари як телевізор, комп'ютер чи мобільний телефон, натомість вартість послуг є високою. Тому на сьогодні соціологи розглядають ряд альтернативних означень для бідності, найпоширенішим є: нездатність придбати чи мати доступ до базового кошику послуг.

Бідність, що є невіддільною супутницею будь-якого, навіть розвиненого суспільства, останніми десятиріччями суттєво змінилась. У країнах Заходу зростаючі проблеми бідності дедалі більше привертають увагу урядів і політиків, тому що раніше вважалося, що економічне зростання, загальне охоплення соціальним страхуванням, повна зайнятість самі по собі ліквідують підґрунтя цього соціального явища. Проте вже на початку 70-х років у більшості розвинених країн світу рівень безробіття істотно підвищився, а через деякий час ці країни зіткнулись з проблемою застійного, довготривалого безробіття.

Отже, якщо раніше переважною причиною бідності вважалася нездатність до роботи (хвороба або похилий вік), то тепер новими бідними є

особи, які здатні до роботи, але не мають її, причому тривалий час. Бідність "не обирає віку", вона охоплює як молодих, так і літніх. Порівняно з 60-ми роками серед бідних набагато менше людей похилого віку. До цієї ситуації призвів розвиток державних програм соціального страхування, зокрема пенсійного забезпечення. Водночас серед бідних опиняються сім'ї з дітьми.

Залежно від рівня безробіття і розвитку соціальних програм "обличчя" бідності в різних країнах є різним. Наприклад, серед молоді найбільше бідних у Канаді, Данії, Німеччині, Іспанії, Швеції, Великобританії та США. Для інших розвинених західних країн така ситуація не характерна. Часто бідними стають неповні сім'ї в Канаді та США, Великобританії та Ірландії, тоді як у скандинавських країнах такі сім'ї рідко потрапляють до категорії бідних. В Австрії, Ізраїлі, Великобританії та США літні люди становлять третину або навіть більше бідних. І навпаки, у країнах з відносно невисоким рівнем бідності, таких як Швеція, Норвегія Швейцарія, літніх людей з-поміж бідних лише кілька відсотків.

Щодо варіації рівня бідності у країнах Заходу, то Євростат застосовує межу бідності в розмірі 50 % середньодушового доходу домогосподарства. Згідно з цим показником серед країн – членів Європейського Союзу Бельгія, Данія, Німеччина та Нідерланди мають найнижчий рівень бідності (менше 5 %). Греція, Іспанія, Франція, Ірландія та Італія мають дещо вищий рівень бідності, хоча він значно нижчий порівняно із США.

У США у 90-ті роки рівень бідності оцінювався як 14 % загальної чисельності населення, зокрема серед афроамериканців він дорівнював 32,7 %, а серед іспаномовних — 28,7 %. [4].

За умов високого рівня безробіття, економічних і фінансових обмежень уряди не мають ефективної стратегії запобігання бідності.

Страхування на випадок безробіття не розв'язує проблеми в разі довготривалого, застійного безробіття. Соціальна допомога полегшує становище бідних, проте не запобігає випадкам бідності.

Уряди запроваджують у свої національні законодавства концепцію гарантованого мінімального доходу. Наприклад, Бельгія, Данія, Франція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Великобританія мають законодавчо гарантований мінімум доходу на національному рівні. Коли бідність не є виключно проблемою низького рівня доходу, а супроводжується такими чинниками, як поганий стан здоров'я, житлових умов, освіти й професійної підготовки, фінансова допомога бідним має передбачати надання відповідних соціальних послуг.

За традиційними уявленнями, бідність не можна подолати лише шляхом підтримки нужденних. Потрібні комплексні підходи, орієнтовані як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви населення.

Необхідною передумовою подолання бідності є створення працездатним верствам населення умов для самостійного розв'язання проблем підвищення власного добробуту, що можливо лише в разі забезпечення продуктивної зайнятості, збалансування попиту і пропозиції на ринку праці, запобігання безробіттю. Дані завдання можуть бути реалізовані в декілька етапів.

На першому етапі передбачається зупинення скорочення зайнятості в усіх сферах економічної діяльності та стабілізація тривалості пошуку роботи.

Другий етап характеризуватиметься поступовим зниженням безробіття з одночасним збільшенням обсягів зайнятості.

Метою третього етапу визначено зростання сукупного попиту на робочу силу та забезпечення кількісної і якісної збалансованості робочих місць та робочої сили.

Державна політика зайнятості населення повинна здійснюватися шляхом реалізації державної та регіональних програм зайнятості за такими основними напрямками: збереження наявних та створення нових високопродуктивних робочих місць; формування професійно-кваліфікаційного складу робочої сили відповідно до потреб ринку праці; забезпечення активної участі у міжнародному розподілі праці; створення умов для розвитку самозайнятості населення та підприємницької ініціативи, поширення вторинної зайнятості працездатного населення; створення правової основи соціально-трудових відносин на селі, що виникають внаслідок розпаювання та передачі землі у приватну власність; підтримка регіонів, у яких склалася критична ситуація на ринку праці, шляхом створення механізму сприяння розвитку колишніх депресивних територій; сприяння працевлаштуванню неконкурентоздатних на ринку праці верств населення (осіб з обмеженими фізичними можливостями, молоді, жінок, осіб, які звільняються з місць позбавлення волі або примусового лікування) і створення надійного економічного механізму забезпечення їх зайнятості; забезпечення роботою працездатних осіб із сімей з дітьми; розвиток громадських робіт, що оплачуються за рахунок бюджетів [3].

Висновки. Таким чином бідність є багатовимірним явищем, яке включає не лише нестачу доходів, але й погане здоров'я, поганий доступ до основних соціальних послуг та неможливість участі у процесах, які безпосередньо впливають на життя людей та показники людського розвитку. Політика подолання бідності повинна здійснюватись в напрямі створення економіко-правових умов для подолання бідності (серед

працюючих в першу чергу), підвищення економічної активності населення та зменшення його розшарування за рівнем доходів.

Список літератури: 1. *Архангельский Ю.Б* Бідність, податки та економічне зростання // Економіка України. – 2006. – №5 – с.63-71. 2. *Крептул А.В.* Система допомоги лицам и семьям с низкими доходами в Канаде // Проблемы теории и практики управления. — 2000. — № 1.- С.15-18. 3. *Кириченко І.М* „Відносна бідність: точка замерзання?“// Дзеркало тижня. -2008.- № 22.-С.25-31. 4. *Кизим Н.А.* Качество жизни населения и конкурентоспособность Украины и стран ЕС/ Н.А. Кизим, В.М. Горбатов.-Х.:ИД ИНЖЭК, 2005.-164с.

Надійшло до редколегії 06.12.2011